Це був не сон, живе страшне життя.
В безмежному незнаному просторі
Стелилися, мов хвилі, тумани.
В тім тумані чорніло щось безкрає,
Воно звивалось наче гад і знов,
Знов розвивалось чорне і широке
І все тяглось аж до країв небес.
То люде йшли убрані у жалобу,
Тьми тем людей: жінки, чоловіки
І діточки, і ветхі деньми старці
На милицях... і йшли вони, і йшли,
І не було кінця їм... і ні слова,
Ні стогону не чуть було, бо всім
Скувало серце горе. Тільки часом
Там віддаля з далеких тих рядів,
Що вже зайшли до обрію, зривався
Тужливий спів... Ні, ні, то був не спів,
То стогін був, тяжке страшне ридання,
Що серце рвало і пекло вогнем,
І краяло жалем... Когось ховали,
Проводили в сумну, остатню путь.
Поперед всіх несли труну велику,
Важку, як жаль, і чорну, мов печаль,
її несли тьми тем людей, вгинались
Під тягарем страшним, але ішли,
Несли свій скарб в остатній раз... І тихо

Над людьми коливалася труна,
Червоною китайкою укрита,
Червоною, червоною, мов кров.
Позад труни йшло троє: мали вмерти
З господарем своїм, живі лягти
Були повинні з ним в могилу разом:
Так вимагав поганський звичай там.

Вони були покійному рідніші,
Вони були і діти, і брати,
Товариші і слуги вірні, — вмерти
Були повинні разом. Тихо йшли
Призначені для жертви: Слово, Пісня
Й Старовина... і тислися до них
В остатній раз усі. Ридала Пісня,
Звивалася від горя і жалю,
Ламала руки білі і прозорі,
А чорні коси падали до ніг,
І всю її жалобою вкривали...
То припадала до труни, то знов,
Знов голосила, тужно голосила...
Те голосіння краяло серця.
Вона ж була покійному вірніша,
Бо прийняла його жалі і йшла
За ним на смерть пречиста і хороша,
Мов сонечко, мов світова зоря,
Мов молодість... Але мовчало Слово;
Воно ішло, неначе неживе,
Його скувало горе нерозважне,
Уста йому заклякли, і сльози
Не знать було на очах; скам'яніле
Обличчя те мов з мармору було,
Бліде й страшне... від нього віяв холод
Німого горя. Поруч з ним ішла
Старовина висока, горда, рівна,
Немов струна. І сива голова
Не похилилась з горя... Все, що мала,
Вона несла з собою, щоб лягти
З господарем в одну могилу разом...
І зачорніла яма здалеки...
Широкая й глибокая, мов горе,
І чорна, чорна, мов печаль...
Здригнулись всі. Спинились попередні.

Так довго йшли, так швидко прибули
До притулку остатнього! І тихо
Могилу обступили всі. Ще раз
Заколивалася труна і стала
Над ямою. Далеко навкруги
Чорніло все, неначе чорне море
Геть розлилось навколо, а над ним
Стелившись туман. Ой заридала Пісня,
Так заридала тяжко, що, здалось,
Здригнулося важке склепіння неба.
Ридаючи, упала на труну,
До уст своїх китайку притуляла,
Тулилась до холодної труни,
Мов підвести убитого хотіла,
Зігріть його, вернути до життя...
І кликала покійника... Та тихо
Було в труні. І Пісня підвелась
І заломила руки. Зрозуміла,
Що край всьому, поглянула навкруг
В остатній раз і в розпачі упала,
Мов птах підбитий, на труну...
"Умерла Пісня, чуєте, умерла"...
Почулось скрізь. Мов вітер пролетів
По всій юрбі, і люде похололи...
Вона ж лежала нежива. Тоді
Наблизилось до ями Слово. Мовчки
Зняло до неба руки, мов іще
В остатній раз благати хтіло долю.
І стихли всі, чекаючи. Але
Німе було важке склепіння неба,
І не було рятунку. Ні, воно
Умерти мало, любе, тихе Слово.
Усім воно було як рідне, всі
Ізмалечку з'єднались з ним, як діти
Із матір'ю. І слізьми налились

Серця людські, кривавими сльозами,
Образою нечутою. Невже ж
Нема ніде і правди й милосердя?
Невже й воно безвинне мусить тут
Живим піти в могилу темну? Діти
Заплакали, воно ж учило їх
І доглядало, й тішило, й нікому
Не учинило лиха... Та дарма
Чекали всі: було повинно вмерти, —
Так вимагав поганський звичай там.
Ударив грім і похитнулось Слово,
Мов дерево підтяте, і без сліз,
Без стогону упало у могилу
На домовину чорну й полягло
На тій китайці, кровію политій,
Де й Пісня мертва полягла. І ось
Наблизилась Старовина до ями,
Висока й рівна, мов струна. Вона
Все бачила, все відала, все знала.
Ніхто з людей не відав, відколи
Й звідкіль вона прийшла сюди, бо завжде
Була вона в цій стороні і все
В своїм ховала серці, все минуле,
Все, що колись тут страждало й жило,
І вірило, і зневірялось. Леле!
Все, що колись боролось тут. І всі,
Старі й малі, приходили до неї,
Давала раду добру всім. Вона
Знаходити уміла в пущах стежку,
Цілюще зілля знала і лихе
І гоїти тяжкі уміла рани.
Зблудилися б без неї люде. То
На смерть вона ішла, вона одвічня
І невмируща. Тихо підійшла
До берега страшної ями й стала,

І повернулась до людей: "Живіть,
Не забувайте, діти..." Та урвалась
Враз мова їй...
Кат підійшов, штовхнув, і похитнулась,
І полягла, мов скошена трава
На ту китайку, кровію политу,
Де й Пісня мертва й Слово полягли.
"Спускай труну! Держи міцніше паса,
Щоб не урвалась, бо важка!" Гукнув
Хтось здалеку і миттю опинились
Над ямою страшною грабарі
В своїй страшній цяцькованій одежі,
За пас взялись і відштовхнули нас.
Хтось потягнув за дошки, й захиталась
Над ямою глибокою труна,
Й пішла туди, у пащу чорну, звідки
Нема шляхів до сонця й до тепла.
Посунулась так повагом і тихо,
І чуть було, як скрізь з усіх боків
Посипались пісок, земля й каміння
Й застукали по віку... Ох, а ми
Стояли всі, мов неживі... Не горе,
Гірш горя... Смерть... Не смерть, а щось таке,
Чому нема ні слова, ні наймення,
Немає віри і ваги... Одчай...
Німий одчай... Безодня безпросвітня
Гірш всіх смертей. Вмирали ми... Не ми...
Вмирали тут всі жертви, всі змагання
І вся любов й загублені життя...
Вони вмирали знову і навіки,
Навік-віків. І вмерло з ними все:
І сонця світ, і вітер, і повітря, —
Умерло все... І тільки чуть було
У тиші тій і мертвій, й нерухомій,
Як стукало каміння об труну:

Слухайте, слухайте, люде,
Пада земля вам на груди,
Вохка, холодная, рідна земля,
Грудочка кожна до вас промовля.
Слухайте, слухайте, люде,
Більше вам лиха не буде:
Все поховаєм, засиплемо все,
Вітер і порох кругом рознесе...
Слухайте, слухайте, люде,
Ви тут зібрались зусюди,
Та почекайте, півроку зійде,
Шлях до могили ніхто не знайде!
Годі ж тужити над нею:
Все порівняєм з землею,
Вивершим яму, зрівняємо все,
Порохом вітер і слід занесе...
І стихло все... Мабуть, уже зрівняли.
А ми стояли мовчки, неживі.
Не бачили, не чули вже нічого,
Нас заливала тьма, довічна тьма...
Чи день минув, чи рік, а чи хвилина,
Не відаєм... Спинився з нами час.
Коли це враз чиїсь нечутні кроки
Наблизились і голос вчувсь сумний:
"Чом журитесь?" Ласкаве, тихе слово
Вернуло нас одразу до життя.
Прозріли ми... В тумані перед нами
Стояла постать легка: тихий світ
Од неї ливсь, ним вся вона світилась,
А очі скорбні, повнії жалю
І милости, й безмірної любови,
Дивилися на нас... І прорекла
Ізнов вона: "Чом журитеся, діти?"
Озвались ми: "Учителю благий,
Умерло все... Усе ми поховали

Й лишилися без серця і душі".
"Зневірились прибиті горем діти...
Я єсмь Життя, хто вірує в Мене,
Той не боїться смерти". — "Вже камінням
Засипане, Учителю благий".
І звів на нас Учитель скорбні очі:
"Привалено могилу? Чи ж не мертва
Була Гаіра, сотника дочка?
І ожила. Бо Я — Життя. Кажу вам,
Хто вірує в Життя, той оживе,
Вам, жёни, першим в третій день по смерти
З'явився я, щоб стішилися ви
Й благую вість всім людям возвістили.
Прокиньтеся ж, увіруйте в життя,
Ідіть, кажіть знеможеному люду:
"Воскресне все, воскресне й оживе".
І впали ми до ніг Його з сльозами.
Так ринули ті сльози із очей,
Мов дощ рясний, і розтопили горе,
Як сонце лід, а в серце попливли,
Мов весняні струмки, надія й віра,
І разом всім порвалося з грудей:
"Учителю, заступниче єдиний,
І віруєм, і визнаєм!.." І враз
Засяяло над нами сонце, хмари
Десь ділися, розвіявся туман,
Зелений степ розкинувся навколо,
А на степу серед зелених рун
Поміж шляхів, протоптаних ногами,
Немов гора, здіймалась до небес
Високая широкая могила...
Співала Пісня й мертва з-під землі.